

УДК 3.07(477)

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНИХ АДМІНІСТРАТИВНО-
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ
НА ТЕРИТОРІЇ УСРР****FEATURES OF THE FORMATION OF NATIONAL
ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL UNITS ON THE
TERRITORY OF THE UKRAINIAN SSR****Матвієнко Л. В.,**

кандидат історичних наук, доцент кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін,
Національний університет кораблебудування
імені адмірала Макарова (Миколаїв, Україна),
e-mail: matvienko_luydmila@meta.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-8932-5757>

Matvienko L. V.,

candidate of historical sciences, associate
professor of the department
social and humanitarian disciplines, National
University of Shipbuilding
of Admiral Makarov (Mykolaiv, Ukraine),
e-mail: matvienko_luydmila@meta.ua,
<https://orcid.org/0000-0001-8932-5757>

В статті аналізується процес формування мережі національних адміністративно-територіальних одиниць в УСРР. Створення національних рад і районів було єдиним на той час виходом з глухого куту міжнаціональних суперечностей в місцях розселення етнічних меншин, у який вони зайшли завдяки першим рокам врядування більшовиків, здійснення аграрної революції, перших кроків непу та голоду 1921–1922 рр. Реальним виходом з досить гострої політичної кризи у взаєминах радянської влади з компактними національними меншинами стало висування проекту створення національних рад і районів.

Вже на середину 1930-х рр. потреби в існуванні особливих національних адміністративно-територіальних одиниць не було. Здійснення суцільної колективізації та відносна стабілізація колгоспного ладу зробила ліквідацію національних рад і районів безальтернативною.

Національні ради і райони були штучними утвореннями в тому розумінні, що вони не відповідали загальній концепції адміністративного структурування УСРР, в низці випадків створювалися, виходячи з політичних міркувань всупереч логіці господарського розвитку регіонів та інтересам економічної інтеграції республіки.

Ключові слова: УСРР, національні меншини, адміністративно-територіальні одиниці, національні райони, сільради, колонії.

The article analyzes the process of forming a network of national administrative-territorial units in the Ukrainian SSR. The creation of national councils and regions was the only way out of the deadlock of interethnic contradictions in the places of resettlement of ethnic minorities, which they entered thanks to the first years of Bolshevik ruling, the implementation of the agrarian revolution, the first steps of the new economical policy (nep) and the famine of 1921–1922. A real way out of a rather acute political crisis in the relations between the Soviet government and compact national minorities was the nomination of a project to create national councils and regions the mid-1930s. The need for the existence of special national administrative-territorial units was NOT soft. The continuous collectivization and the relative stabilization of the collective farm system made the elimination of national councils and districts uncontested.

National councils and regions were artificial entities in the sense that they did not correspond to the general concept of administrative structuring of the Ukrainian SSR, in some cases they were created based on political considerations contrary to the logic of economic development of the regions and the interests of the economic integration of the republic.

Keywords: USSR, national minorities, administrative-territorial units, national regions, village councils, colonies.

Постановка проблеми. Адміністративно-територіальні одиниці – губернії, повіти, волості, що залишилися радянській владі у спадщину від минулого, не були досконалим зразком внутрішнього поділу території України, в якій здавна існували історико-етнографічні зони. Це, у свою чергу, справило негативний вплив, гальмувало економічний розвиток окремих місцевостей, де, при поділі не бралися до уваги побутові особливості життя людей певного регіону, що ділився на окремі складові; при цьому ігнорувався, й національний склад населення. Тому, полінаціональні регіони вимагали особливого ставлення, що було пов'язане з мовним питанням, вирішенням проблеми існування шкіл з різними мовами навчання, конфесійними моментами. Досвід 20-х рр. XX ст., щодо формування мережі національних адміністративно-територіальних одиниць в УСРР може бути актуальним при адміністративно-територіальних реформах в сучасній Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми національного адміністративно-територіального будівництва на території України потрапили в поле зору науковців ще в другій половині 1980-х рр. Протягом наступних років дослідження проблеми, як відзначає Л. Якубова, «вітчизняна історична наука пройшла величезний шлях від тотального захоплення непом із відповідною йому політичною та культурною надбудовою суспільства до майже поголовного розчарування і радянським будівництвом в УСРР, і комуністичною доктриною як такою» [26, с. 181]. Можна стверджувати, що більшість дослідників, які розглядали становище національних меншин в 1920–1930-х рр., торкалися проблем національного адміністративно-територіального будівництва. Серед них слід виділити роботи Я. Верменич [6], Л. Гуцало [9], М. Дмитрієнко [10], Б. Чирка [24].

Мета статті – проаналізувати процес формування національних адміністративно-територіальних одиниць в УСРР.

Виклад основного матеріалу. У реалізації нової національної політики великого значення радянська влада надавала створенню спеціальних адміністративно-територіальних одиниць – національних районів і національних рад. У радянському баченні адміністративно-територіальна одиниця являла собою штучно створений просторово-політичний інститут, підпорядкований модернізаційним завданням. Ця штучність допускала часті зміни територіальних конфігурацій і зумовлювала нестійкість територіальних утворень. Запровадження у 20-х рр. XX ст. районного рівня адміністративно-територіального устрою не ґрунтувалося на реальних потребах, а мало на меті створення вузлових пунктів реалізації директив партії і радянської влади [5, с. 129–131].

Роботи по районуванню Української СРР почалися з 1 лютого 1922 р., коли ВУЦВК видав постанову «Про адміністративно-територіальний поділ України», яка забороняла губернським та повітовим виконкомом проводити будь-які територіальні перетворення самостійно. Її метою було проведен-

ня змін поділу за єдиним для всієї УСРР планом, заснованим на економічних ознаках та наукових даних [11, № 5, ст. 74]. Принципи проведення першого адміністративно-територіального поділу республіки були затверджені III сесією ВУЦВК VI скликання у постанові від 25 жовтня 1922 р. «Про адміністративно-територіальний поділ України і спрощення радянського апарату». Ця постанова лягла в основу проведення першого етапу реформи – скорочення чисельності повітів і волостей та створення замість них округів чисельністю від 400 до 600 тис. осіб та районів чисельністю від 25 до 40 тис. осіб, за рахунок чого існуючі адміністративно-територіальні одиниці збільшувались за розміром, а їх чисельність, відповідно, зменшувалась [11, № 45, ст. 668]. Таким чином в територіальну структуру адміністративних одиниць вносились однорідність та з'являлась можливість враховувати їх господарчо-економічні особливості, на яких, у подальшому, повинен був базуватись розвиток округів.

Однак, під час її здійснення з'ясувалося, що не завжди вдавалося врахувати національні особливості конкретних територій, де проживали компактно національні меншини. Наприклад, у доповіді НКВС УСРР від 22 грудня 1923 р. «Про політичне становище в німецьких колоніях Варварівського району Миколаївської округи» зазначено, що прикріплення цих колоній до сілрад із переважаючим російським населенням призводило до спалахів міжнаціональної ворожнечі, які виникали на мовному ґрунті, а також через землеволодіння [1, с. 3].

З огляду на таку ситуацію та рішення XII з'їзду РКП(б) четверта сесія ВУЦВК VII скликання в листопаді 1923 р. ухвалила постанову «Про підсумки і чергові завдання районування України». В ній пропонувалося вжити заходів «до рівномірного розподілу населених пунктів по сілрадах і сілрад по районах, прагнучи зберегти в одній адміністративній одиниці однорідне за своїм національним складом населення» [2, с. 221]. Аналогічна пропозиція містилася і в доповідній записці Центрального бюро німецьких секцій при ЦК КП(б)У «Про створення німецьких адміністративних районів на Україні» (березень 1924 р.). На думку авторів документу, це мало сприяти поліпшенню економічного становища німецьких колоній, а відтак і реалізації національної політики партії. Саме врегулювання таких проблем стало пріоритетом у діяльності недавно створеної Центральної комісії у справах національних меншин при ВУЦВК (ЦКНМ), яка відразу почала вживати більш цілеспрямованих організаційних заходів. Уже 24 травня 1924 р. на засіданні ЦКНМ заслухано питання «Про виділення німецьких районів та сілрад» [24, с. 39, 42]. Аналогічні пропозиції щодо польського населення мали готувати, починаючи з серпня 1924 р., комісії національних меншин при губвиконкомах.

Створення німецьких районів було сприйнято частиною населення, насамперед тією, що належала до «Сільськогосподарського союзу нащадків голландських вихідців на Україні», як можливість цілком самостійно вирішувати всі проблеми вну-

трішнього життя своїх колоній. Проте у радянського режиму був інший погляд. Вже 30 червня 1924 р. комісія з обстеження стану німецьких колоній Катеринославської губернії «просить уряд дати директиви НКВС і місцевим органам влади вивчити суспільну фізіономію органів правління спілки, які присвоїли собі функції правового захисту менонітів і німців-колоністів» [17, с. 49]. Результати обстеження розглядалися на засіданні Президії ВУЦВК 16 липня 1924 р., було ухвалено компромісне рішення. З одного боку, радянська влада погоджувалася з існуванням спілки як економічного органу, що мав на меті підвищення рівня сільськогосподарського виробництва з одночасним виділенням менонітських колоній у самостійні одиниці, а з іншого – ДПУ зобов'язувалося негайно вислати за кордон небажаний елемент із менонітів та тих, хто вже продав своє майно в зв'язку з еміграцією. А для того, щоб ці райони були не тільки німецькими, а й радянськими, то до них переводилися німецькі комуністи, звільнені з попереднього місця роботи [17, с. 53–57].

Для створення більш ґрунтовної правової основи процесу національного районування РНК УСРР 29 серпня 1924 р. ухвалила постанову «Про виділення національних районів та рад» [12, с. 97]. ВУЦВК у 1924 р. затвердив Положення «Про сільські ради», яким передбачалося з дозволу губвиконкому формувати національні сілради, де кількість жителів була меншою, ніж 1 тис. осіб. Четверта сесія ВУЦВК VIII скликання (15–19 лютого 1925 р.), обговоривши доповідь Центральної адміністративно-територіальної комісії (ЦАТК) «Про низове районування», ухвалила постанову, якою конкретизовано згадані вище правові акти – дозволено існування національних сілрад з кількістю населення 500, а національних районів – до 10 тис. громадян [12, с. 70, 71].

Дії ВУЦВК і ЦКНМ щодо створення національних адміністративно-територіальних одиниць були схвалені IX Всеукраїнським з'їздом Рад (3–10 травня 1925 р.). У зв'язку з цим слід зазначити, що виступаючи на ньому з прикінцевим словом, голова РНК УСРР В. Чубар спростував чутки про намір уряду створити єврейську республіку із столицею в Одесі. Водночас він підтвердив доцільність продовження обраної національної політики шляхом утворення автономних областей або республіки [13, с. 2].

Слова В. Чубаря підтвердилися вже на цьому ж з'їзді. Вищий представницький орган УСРР вніс зміни до ст. 4 Конституції УСРР про входження в її склад Автономної Молдавської Соціалістичної Радянської Республіки (далі – АМСРР), утвореної 12 жовтня 1924 р., і затвердив Конституцію АМСРР 1925 р. Механізм утворення цієї республіки наочно ілюструє цікавий документ. Йдеться про доповідну записку від 11 серпня 1924 р. уповноваженого з організації Молдавської республіки. Він пропонував ЦК КП(б)У затвердити такий план заходів: «п. 4. От имени молдавской секции Одесского Губком, сельсоветов нескольких сёл и районов, и группы молдаван – бессарабцев, проживающих

на территории УССР, внести в Одесский губком письменные предложения о выделении из Одесской губернской части Приднестровья, населённого молдаванами, и образование на ней Молдавии. п. 5. Провести постановление бюро Одесского губкома и Президиума губисполкома по заслушиванию этих заявлений примерно такого содержания: «Принимая во внимание волю молдавского населения приднестровской полосы Одесской губернии, учитывая особенности его быта и языка и руководствуясь общими принципами национальной политики Советской власти в отношении национальных меньшинств, Одесский губисполком постановляет внести в ВЦИК вопрос об образовании на территории Одесской губернии АМСРР». п. 6. Одновременно с этим поднять сначала в местной, затем в харьковской прессе кампанию за образование Молдавии. Причём всюду должна проводиться та мысль, что инициатором образования Молдавии является, прежде всего, само население» [21, с. 197, 217, 223].

Безумовно, що лише з цього документу не можна скласти достатньо об'єктивної думки про утворення і процес розвитку АМСРР у складі УСРР. Ця проблема заслуговує на окремий і детальний розгляд. Водночас вважаю вірогідною думку М. Шаповала, висловлену ним ще у 1927 р. Він писав, що АМСРР створювалася для комуністичної пропаганди в Бессарабії та Румунії, тобто з суто політичних міркувань, а не за бажанням трудящих молдавської національності [25, с. 296]. З цього приводу досить відвертим був виступ Г. Петровського на X окружному з'їзді рад у Луганську 1925 р. Голова ВУЦВК заявив, що «мы не только позволяем организовать Молдавскую республику, но и даём полную свободу для объединения более мелких национальных единиц (немецких, болгарских, польских, еврейских, греческих и других)» [19, с. 10].

Станом на 1 квітня 1925 р. в УСРР було національних сільських рад: німецьких – 98, грецьких – 26, болгарських – 25, єврейських – 19, польських – 15, чеських – 5, білоруських – 1; російських і молдавських – не існувало. Така плідна робота радянських органів дала підставу IX з'їздові КП(б)У в грудні 1925 р. оцінити її позитивно, а ВУЦВК – прозивувати ЦВК СРСР про безумовне виконання постанови III з'їзду Рад СРСР щодо утворення національних адміністративно-територіальних одиниць з мовою національних меншин [20, с. 35].

Діяльність у цьому напрямі й далі продовжувалася досить активно. Наприклад, у доповіді ВУЦВК «Про проведену роботу по обслуговуванню національних меншостей в УСРР» зазначено, що на 1 січня 1926 р. німецьких сільрад було вже 185, польських – 111, єврейських – 100, російських – 90, болгарських – 57, грецьких – 27, чеських – 13, молдавських – 9, білоруських – 1. На 1 жовтня 1926 р. ці цифри ще збільшилися і російських сільрад вже нараховувалося 312, німецьких – 222, польських – 119, молдавських – 52, грецьких – 28, білоруських – 12 [20, с. 35].

Так само інтенсивно відбувалося в ході адміністративної реформи й утворення національних

районів. Шляхом вжитих організаційно-правових заходів протягом 1924–1926 рр. було створено п'ять німецьких, два болгарські, один польський райони. Радянська преса у 1925 р. повідомляла про необхідність термінового утворення ще одного польського національного району на Волині і двох чеських національних районів у Київському і Житомирському округах. Унаслідок проведеного національного районування в утворених національно-адміністративних одиницях перебувала значна кількість населення національних меншин, а саме: греків – 95,5%, болгар – 74,9, чехів – 69,6, німців – 58,5, поляків – 49,8, росіян – 31,8, євреїв – 25, молдаван – 18,3% [23, с. 3].

Друга сесія ЦВК СРСР II скликання, заслухавши доповідь уряду УСРР, в резолюції від 25 квітня 1926 р. назвала виділення національних районів і рад досягненням у забезпеченні прав національних меншин [12, с. 92]. Мала Президія ВУЦВК, розглянувши в квітні 1926 р. роботу ЦАТК, визнала її в галузі національного районування задовільною; водночас звернула особливу увагу ЦАТК і ЦКНМ на необхідність забезпечення прав росіян у тих місцевостях, які були приєднані до УСРР від РСФСР.

Однак, національне районування мало подвійні стандарти, оскільки позитивна оцінка цього процесу оприлюднювалася для широкого загалу і була пропагандистською. Для вузького кола осіб готували інші документи. Наприклад, у протоколі об'єднаної наради активу німців – членів ВУЦВК і ЦКНМ від 20 вересня 1925 р. про виділення адміністративно-територіальних одиниць з німецьким населенням зазначалося, що ця робота, незважаючи на зміцнення довіри німців до радянської влади, проводиться повільно і нерідко затримується без особливих на то причин. На цій же нараді зафіксовано клопотання до Президії ВУЦВК оформити виділення німецького Хортицького району до нових виборів 1926 р. Цього зроблено не було. Натомість, у серпні 1926 р. ВУЦВК скерував головам губ- і окрвиконкомів таємне розпорядження «Про здійснення органами радянської влади заходів щодо вирішення проблем німецького населення та інших національних меншостей». У ньому зазначалося, що місцеві органи влади не поспішали виконувати ці вказівки, ставилися до національних меншин як до куркулів, порушуючи їхні права в різних сферах. Для виправлення становища і правильного проведення національної політики Президія ВУЦВК пропонувала терміново розпочати підготовку до виділення національних, адміністративних, сільських і районних одиниць та в прискореному порядку подати відповідні матеріали в ЦАТК [17, с. 82, 104, 105].

ЦКНМ на засіданнях двічі (25 червня і 27 жовтня 1926 р.) заслуховувала питання про можливість утворення в Херсонському окрузі єврейського району. Обидва рази, відзначивши можливу складність з огляду на фінансово-економічний стан майбутнього району та деякі інші проблеми, ЦКНМ позитивного рішення не ухвалила.

Ці та інші факти знайшли підтвердження під час проведення першої Всеукраїнської наради з

питань роботи серед національних меншин (січень 1927 р.). У вступному слові на ній В. Затонський оцінив роботу зі створення адміністративно-територіальних одиниць якнайвище. Водночас член ЦКНМ Я. Саулевич, який виступив з доповіддю від її імені, визнав як негативний факт те, що на початку процесу районування не враховувалися національні особливості. За його словами, після ліквідації волостей і повітів ЦАТК і ВУЦВК ухваливали відповідні постанови, але їх на місцях не виконували. Окремо порушували питання щодо невеликого відсотка євреїв і росіян, охоплених національними радами. Це пояснювалося тим, що, по-перше, була проблема класифікації єврейського містечка (до якого типу рад його віднести – сільського чи селищного); по-друге, не було нагальної потреби створювати російські сільради, бо весь місцевий державний апарат переважно спілкувався і вів документацію російською мовою, яку вважали рівноцінною українській.

Учасник наради Тазбаш з Маріуполя зауважив, що, незважаючи на компактне проживання греків, національні райони для них ще не організовано. Інший промовець Аронов з Херсонської округи розповів про те, як довго тривало створення єврейського національного району. Понад рік розробляли різні заходи, українське населення позитивно поставилося до такої ідеї, навіть було організовано виборчу кампанію у ще неіснуючому районі. Однак, без постанови ВУЦВК реалізувати це не вдавалося.

Відкидаючи цей закид, голова ЦКНМ і секретар ВУЦВК О. Буценко наголошував на політичному і практичному аспектах проблеми. За його словами, це питання необхідно належно опрацювати, створити навколо нього громадську думку і лише потім приступати до вирішення. Він пообіцяв, що у березні 1927 р. район буде створено. Нарада позитивно оцінила появу національно-адміністративних одиниць, визнала за необхідне цей процес у подальшому зосередити головну на організації російських, єврейських, грецьких національних районів і рад [18, с. 13, 27, 28, 91, 208, 211].

Як згодом виявилось, обіцянка О. Буценка сприяти створенню першого в СРСР єврейського національного району на Херсонщині знайшла підтримку. Нарада секретарів ЦК КП(б)У 15 лютого 1927 р. заслухала питання «Про єврейські райони» і доручила фракції ВУЦВК обговорити можливість утворення такого району, а своє рішення подати в ЦК КП(б)У. Після подолання тривалої протидії, гальмування і консерватизму радянського державного апарату 5 березня 1927 р. відбулося організаційно-правове оформлення району. Про перипетії навколо врегулювання вказаної проблеми писав у 1928 р. журнал «Більшовик України». Згідно з інформацією, опублікованою у ньому, у певній частині партійно-радянського керівництва виникали вагання в ухваленні позитивного рішення, які зводилися до такого: відповідність комуністичним принципам; можливість посилення антисемітизму і шовінізму, відокремленості єврейських селян; забезпечення прав українців, що проживають на цій території; врегулювання фінансових потреб райо-

ну. Згодом практика його існування довела безпідставність таких сумнівів [22, с. 89–102].

На виконання рішення наради протягом 1927–1928 рр. утворено дев'ять російських, три грецькі райони, збільшено кількість національних рад, зокрема, російських (49 селищних і 354 сільських у 1928 р.). Це дало підставу пленуму ЦК КП(б)У (3–8 червня 1927 р.) назвати створення національних рад серйозним досягненням, для закріплення якого треба ще більше пожвавити роботу сільрад у національних районах [14, с. 446].

На IV сесії ВУЦВК X скликання (1928 р.) проведення національного районування визначено найліпшою формою практичного втілення національної політики радянської влади, що повністю сприяє забезпеченню культурних і господарських потреб національних меншостей та втягненню останніх в радянське будівництво. «Втягнення» відбувалося різними методами. Наприклад, соціалістичний наступ з боку місцевих радянських керівників у болгарському Ольшанському районі наприкінці 20-х рр. привів до агітації заможним селянством за ліквідацію цього району, що дало б змогу перевести посадових осіб на іншу роботу [8, с. 46].

Однак, кількісне збільшення національно-адміністративних одиниць було настільки вагомим прикладом «правильного» вирішення радянською владою національного питання, що на такі «дрібниці» не звертали уваги. Тим більше, що динаміка процесу була суттєвою. Якщо у 1924 р. кількість національних районів було 6, а сільрад – 188, то у 1929 р. – кількість районів – 26, а сільрад – 1085 [8, с. 47, 48, 97].

Це дало підставу II Всеукраїнській нараді з питань роботи серед національних меншин (листопад 1930 р.) заявити про сформування системи національного районування. Пропозиції щодо виділення ще грецького і польського районів та 10–20 національних сільрад хоч й були записані в резолюції наради, але в майбутньому залишилися не реалізованими [8, с. 78, 150, 151]. Утворені національні адміністративно-територіальні одиниці по-різному оцінювали радянські діячі. Якщо М. Скрипник назвав їх державними одиницями, то представник ЦКНМ Д. Мац вважав, що «в умовах національного району легше було розоблачати происки кулаков, скриваючихся под национальним флагом, оказывать должное сопротивление попыткам нэпманов и кулаков в создании так называемого национального блока и тормозить социалистическое строительство» [8, с. 102].

Аналізуючи врегулювання проблеми національного районування, треба відмітити дві особливості. Перша з них полягає в тому, що в одній області могло бути декілька національних районів і національних рад, що ускладнювало забезпечення прав національних меншин. Наприклад, у Дніпропетровській області в 1933 р. діяло сім національних районів, у тому числі німецькі: Молочанський (45 тис. осіб), Люксембурзький (21 тис.), Високопільський (15 тис.); єврейські: Сталіндорфський (28 тис.), Новозлатопільський (10 тис.); болгарський: Коларівський (56 тис.); російський:

Кам'янський райони (12 тис.). У тій же області функціонувало 179 національних рад, з них 98 – у національних районах і 81 – в українських районах. За національним складом це були 73 німецькі, 32 російські, 31 болгарська, 29 єврейських, 3 польські, 3 албанські, грецька, чеська, білоруська, молдавська ради [3, с. 35]. Друга характерна риса та, що у складі національних районів могли існувати й інші національні ради. Наприклад, в єврейському Калініндорфському районі було сім сілрад, у тім числі одна українська. У польському Мархлевському районі, крім 30 польських сілрад, діяло три українські та дві німецькі [4, с. 40].

Завдяки цьому населення названих районів отримувало правовий статус національної меншини щодо основної кількості жителів. Це положення передбачала постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 1 серпня 1923 р. «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови». В ній зазначалося, що національну меншість «творить більшість для даної адміністративно-територіальної одиниці (чи міста) в тому разі, коли вона перевищує своїм числом половину всього населення» [15, с. 107].

Процес формування національних адміністративно-територіальних одиниць завершився 1930 р., коли на Криворіжжі було утворено новий єврейський район з адміністративним центром в селі Ізлучисте [7]. Водночас цей же рік став початком поступової ліквідації національного районування.

Вже на середину 1930-х рр. потреби в існуванні особливих національних адміністративно-територіальних одиниць не було. Здійснення суцільної колективізації та відносна стабілізація колгоспного ладу зробила ліквідацію національних рад і районів безальтернативною.

Дослідник Б. Чирко вважає, що питання про створення національних адміністративно-територіальних одиниць постало внаслідок некомпетентності, проявленої урядом під час реформування адміністративно-територіальної карти Української СРР [24]. У цьому його позиція збігається з офіційною, висловленою свого часу О. Буценком [20]. На основі цих поглядів та власних досліджень Л. Якубова дійшла висновку, що створення національних рад і районів було єдиним на той час виходом з глухого куту міжнаціональних суперечностей в місцях розселення етнічних меншин, у який вони зайшли завдяки першим рокам врядування більшовиків, здійснення тут аграрної революції, перших кроків непу та голоду 1921–1922 рр. [26, с. 185].

Погоджуючись з дослідницею підкреслимо, що адміністративно-територіальні перетворення в країні були не випадковістю, а результатом критичного загострення національного питання на фоні волюнтаристських витівок місцевих радянських урядовців, ігнорування соціально-економічних проблем етнічних громад та викликане ними катастрофічне падіння престижу радянської влади. Реальним виходом з досить гострої політичної кризи у взаєминах радянської влади з компактними національними меншинами стало висунення проекту створення національних рад і районів.

Висновки. Ми погоджуємося з думкою провідних істориків, що відома березнева 1939 р. постанова ЦК КП(б)У «Про ліквідацію та реорганізацію національних районів і сілрад», яка ухвалила ліквідувати «штучно створені» [16, с. 260] райони відповідала дійсності. Національні ради і райони насправді були штучними утвореннями в тому розумінні, що вони не відповідали загальній концепції адміністративного структурування УСРР, в низці випадків створювалися, виходячи з політичних міркувань всупереч логіці господарського розвитку регіонів та інтересам економічної інтеграції республіки. Втім, ця внутрішня суперечливість визначала створення та існування не лише національних рад і районів, а й УСРР у складі СРСР загалом. Навряд чи можна говорити про некомпетентність радянських урядовців, які чотири рази перекроювали адміністративно-територіальну карту УСРР протягом 1920-х – на початку 1930-х рр., щоб зрештою повернутися до тих основ, які були закладені ще в дореволюційному губернському поділі. Зауважуючи, що останні не враховували при цьому особливості історичного та соціально-економічного розвитку територій, не треба забувати, що більшовики в такий спосіб цілковито досягли своєї тактичної політичної мети – докорінної соціально-економічної дезінтеграції об'єднаних політичних рухів, унеможливлення визрівання й політичного оформлення як регіональних, так і етнічних (національних) інтересів та їхнього організаційного протиставлення більшовизму.

Список використаних джерел

1. Адміністративно-територіальний поділ нацменшостей на Україні // Вісти ВУЦВК. 1924. 22 червня.
2. Бабій Б. М. Українська Радянська держава в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.). К.: Вид-во АН УРСР, 1961. 384 с.
3. Білявський П. Робота серед нацменшостей на Дніпропетровщині // Радянська Україна. 1933. № 12. С. 35.
4. Василенко М. Один из многих: К пятилетнему юбилею Мархлевского польского района // Революция и национальности. 1930. № 4–5. С. 38–47.
5. Рменич Я. В. Поняття «українізації» в історичному контексті // Науковий збірник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень. К., 1999. Випуск 9. С. 129–131.
6. Верменич Я. Реформування адміністративно-територіального устрою УРСР у 20–30-х рр.: прорахунки й уроки // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. К.: Інститут історії України НАН України, 2003. Випуск 10. С. 82–92.
7. Вісти ВУЦВК. 1930. 27 лютого.
8. Второе Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств, 27–30 ноября 1930 г.: Стенограф. отчет и постановления. М.; Х.; Минск: Центриздат, 1931. 160 с.
9. Гуцало Л. В. Національно-територіальне районування в УСРР (20–30-ті роки ХХ ст.). Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 228 с.
10. Дмитрієнко М. Ф. Зміни в адміністративно-територіальному устрої України в 1919–1920 рр. // Український історичний журнал. 2003. № 6. С. 68–78; 2004. № 1. С. 43–52.
11. Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. Х.: Офіційне видання Народного комісаріату юстиції. 1922.
12. Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине: К 10-й годовщине Октябрьской революции:

По матеріалам Центр. комис. нац. меньшинств при ВУЦИК. Х.: ВУЦИК, 1927. 109 с.

13. IX Всеукраїнський з'їзд Рад // Вісти ВУЦВК. 1925. 7 травня.

14. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Т. 1. 1918–1941 / Ред. кол.: В. І. Юрчук та ін. К.: Політвидав України, 1976. 1008 с.

15. Національні відносини в Україні у XX ст. Збірник документів і матеріалів / Упор.: М. І. Панчук та ін. К.: Наукова думка, 1994. 560 с.

16. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2-х ч. / Упоряд.: І. О. Кресіна (керівник), за ред. В. Ф. Панібудласки. К.: Вища школа, 1997. Ч. 2. 704 с.

17. Німці в Україні. 20–30-ті роки. Збірник документів державних архівів України / Упор. Л. В. Яковлева та ін. К.: КМПУ «Джя», 1994. 226 с.

18. Первое Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств. Январь 1927 г. Стенограф. отчет. Х.: ВУЦИК, 1927. 228 с.

19. Петровский Г. И. Советская Украина в 1925 году. Речь на X окружном съезде Советов в г. Луганске. Х.: Госиздат, 1925. 33 с.

20. Проблема районирования на Украине / Под ред. А. И. Буценка. Х.: ЦАТК при ВУЦИК'е, 1926. 158 с.

21. Резолюції Всеукраїнських з'їздів Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів / За ред. М. Кириченка. [Б. м.]: Партвидав «Пролетар», 1932. 411 с.

22. Сапов І. Єврейський національно-територіальний район // Більшовик України. 1928. № 4. С. 89–102.

23. Столична хроніка. ЦК нацменшин // Вісти ВУЦВК. 1925. 1 березня.

24. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20–30-і роки XX століття). К.: Асоціація «Україна», 1995. 215 с.

25. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. Прага: Накл. вид-ва «Вільна Спілка», 1927. 324 с.

26. Якубова Л. Національне адміністративно-територіальне будівництво в УСРР (20-і – перша половина 30-х рр. XX ст.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. К.: Інститут історії України НАН України, 2004. Випуск 12. С. 176–224.

References

1. Administrative-territorial division of national minorities in Ukraine // News VUTSK. 1924. June 22.

2. Babiy BM The Ukrainian Soviet state during the period of reconstruction of the national economy (1921–1925). K.: Publishing house of the Academy of Sciences of the USSR, 1961. 384 p.

3. Bilyavsky P. Work among the National Minorities in Dnepropetrovsk // Soviet Ukraine. 1933. № 12. S. 35.

4. Vasilenko M. One of many: On the five-year anniversary of the Markhevsky Polish region // Revolution and nationalities. 1930. № 4-5. Pp. 38–47.

5. Vermenich YV The concept of “Ukrainianization” in the historical context // Scientific collection of the Institute of Political and Ethnic Studies. K., 1999. Issue 9. P. 129–131.

6. Vermenich Ya. Reforming the administrative-territorial structure of the USSR in the 20–30's: miscalculations and lessons // Problems of Ukrainian history: facts, judgments, searches. K.: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 2003. Issue 10. P. 82–92.

7. News of the AUCC. 1930. February 27.

8. Second All-Ukrainian Meeting on Work among National Minorities, November 27–30, 1930: Stenographer. report and regulations. M.; X.; Minsk: Centrizdat, 1931. 160 p.

9. Gutsalo LV National-territorial zoning in the Ukrainian SSR (20–30's of XX century). Zhytomyr: View of the ZhDU them. I. Franko, 2009. 228 p.

10. MF Dmitrienko Changes in the administrative-territorial structure of Ukraine in 1919–1920. // Ukrainian Historical Journal. 2003. № 6. S. 68–78; 2004. № 1. S. 43–52.

11. Collection of laws and regulations of the Workers 'and Peasants' Government of Ukraine. X.: The official publication of the People's Commissariat of Justice. 1922.

12. Outcome of work among national minorities in Ukraine: By the 10th anniversary of the October Revolution: According to the materials of the Center. commission. nat. minorities at VUCIC. X.: VUCIK, 1927. 109 p.

13. IX All-Ukrainian Congress of Soviets // VUTSK News. 1925. May 7.

14. The Communist Party of Ukraine in resolutions and decisions of congresses, conferences and plenums of the Central Committee. Vol. 1, 1918–1941 / Ed. col.: VI Yurchuk et al. K.: Political Publishers of Ukraine, 1976. 1008 p.

15. National relations in Ukraine in the XX century. Collection of documents and materials / Reference: MI Panchuk et al. K.: Scientific Thought, 1994. 560 p.

16. National Processes in Ukraine: History and Modernity. Documents and materials. Directory. In 2 hours / Compiled by: IO Kresina (Head), ed. VF Panibudlaski. K.: High School, 1997. Part 2. 704 p.

17. Germans in Ukraine. 20–30s. Collection of documents of state archives of Ukraine / Ref. LV Yakovleva and others. K.: Jaya JSC, 1994. 226 p.

18. First All-Ukrainian Meeting on Work among National Minorities. January 1927 Stenographer. report. X.: VUCIK, 1927. 228 p.

19. Petrovsky GI Soviet Ukraine in 1925. Speech at the X District Congress of Soviets in Lugansk. X.: Gosizdat, 1925. 33 p.

20. The problem of zoning in Ukraine / Ed. AI Butenko. X.: ЦАТК at ВУЦИК'е, 1926. 158 p.

21. Resolutions of the All-Ukrainian Congresses of the Soviets of Workers 'Peasants' and Red Army Deputies / Ed. M. Kirichenko. [B. m.]: Partvid “Proletarian”, 1932. 411 p.

22. Sapov I. Jewish National Territorial Area // Bolshevik of Ukraine. 1928. № 4. P. 89–102.

23. Metropolitan Chronicle. Central Committee of National Minorities // News of the Central Executive Committee. 1925. March 1.

24. BV Chirko National minorities in Ukraine (20–30s of XX century). K.: Association “Ukraine”, 1995. 215 p.

25. Shapoval M. The Great Revolution and the Ukrainian Liberation Program. Prague: Nakl. Free Union, 1927. 324 p.

26. Yakubova L. National administrative-territorial construction in the Ukrainian SSR (20th - first half of the 1930s) // Problems of Ukrainian history: facts, judgments, searches. K.: Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 2004. Issue 12. P. 176–224.

УДК 94(510-575):327 «1992/1997»

**ПОЛІТИКА КИТАЮ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ
(1992 – 1997 РР.)****CHINA'S POLICY IN CENTRAL ASIA 1992-1997)****Менкеуліцзі**аспірант історичного факультету,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка (Київ, Україна),
e-mail: mongkhulzii@gmail.com**Mengkewuliji**Ph.D. student, Faculty of History, Taras Shevchenko
National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine),
e-mail: mongkhulzii@gmail.com

Висвітлюється політика Китаю у Центральній Азії у перші роки після встановлення дипломатичних відносин з державами цього регіону на основі критичного аналізу джерел, регіонального підходу, проблемно-хронологічного і компаративного методів дослідження. Виявлено, що політика Китаю була спрямована на налагодження добросусідських відносин з новими державами з метою зміцнення своєї безпеки, уникнення підтримки ними сепаратизму в Сінцзянь-Уйгурському автономному районі, а також поширення впливу США у цьому регіоні. Іншим напрямком політики КНР був розвиток торгівлі й інвестиційної діяльності, забезпечення постачання енергетичних й інших природних ресурсів з Центральної Азії, створення нових транспортних коридорів через територію цього регіону.

Ключові слова: Китай, Центральна Азія, зовнішня політика.

The author studies China's policy in Central Asia during the first years after establishing of diplomatic relations with the new regional nations. The research is based on a regional approach, a critical analysis of primary and secondary sources, problem-chronological and comparative methods. It has revealed that China's policy was aimed at establishing of "good neighbours" relations with the new states to strengthen its security, and avoiding their support of separatism in the Xinjiang Uyghur Autonomous Region and expansion of the U.S. influence in the region. Another area of Beijing's policy was development of trade and investment activities to secure supply of energy and other natural resources from Central Asia, and creation of new transport corridors across the region to China.

Keywords: China, Central Asia, foreign policy.

Однією з характерних рис розвитку сучасної системи міжнародних відносин є стрімке зростання регіонального і глобального впливу Китаю. Розвиток відносин з сусідніми державами, з якими Китай має спільні кордони, є одним з пріоритетних напрямків зовнішньої політики Пекіна. Серед них – держави Центральної Азії, які здобули незалежність після розпаду СРСР. Політика Китаю щодо цих держав відповідає його національним інтересам і узгоджується з міжнародною ситуацією у цьому регіоні, включаючи російські впливи. Дослідження політики Китаю у Центральній Азії дозволяє краще зрозуміти його зовнішньополітичні інтереси, стратегію і тактику, взаємовідносини КНР і Росії у цьому регіоні, а також виявити передумови створення Шанхайської організації співробітництва (ШОС) за участю Китаю, Росії і регіональних держав.

Існує велика наукова література, присвячена політиці КНР у Центральній Азії, передусім у Росії, США, Китаї і центральноазійських державах. Ці праці написані переважно політологами з метою вироблення політичних рекомендацій на основі

аналізу сучасних подій і процесів. Вміщений у них короткий історичний огляд має обмежений характер, що обумовлено цілями цих аналітичних розвідок. Кількість праць, у яких досліджується політика КНР у Центральній Азії у 1990-ті роках, суттєво менша, ніж досліджень політики у ХХІ столітті. Серед них можна виділити праці Р. Мунро [27], М. Суюмбаєва і А. Мамитова [16], С. Лузяніна [9], С. Савковича [11, 12], Л. Чженьпена [22], К. Сироежкіна [18, 19]. Так, у статті російського дослідника Є. В. Савковича висвітлено процес демаркації кордонів між КНР і пострадянськими країнами і проблеми, які при цьому виникали [12]. Науковий співробітник Інституту стратегічних досліджень Казахстану політолог К. Сироежкін дослідив появу перших китайських енергетичних компаній в країнах Центральної Азії. У монографії Ю. Чжочао і А. Грозіна [21] на основі узагальнення досліджень китайських вчених висвітлюються концепції зовнішньої політики Китаю щодо центральноазійських країн і основні етапи її реалізації.

В Україні політика КНР в Центральній Азії залишається недостатньо дослідженою. Вона частково висвітлена у працях П. С. Ленського [8], Р. Н. Жангожи [4], М. П. Ігнат'єва [7], Мінгазутдінової Г. І. [10, 11]. До останніх публікацій з цієї проблематики належить дослідження Г. І. Мінгазутдінової «Еволюція та структура інтересів Китаю в Центральноазійському регіоні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.» [11].

Метою цієї статті є висвітлення політики Китаю у Центральній Азії у перші роки після встановлення дипломатичних відносин з державами цього регіону на основі критичного аналізу історичних джерел і узагальнення наукового доробку іноземних і українських вчених з цієї проблематики. Для досягнення цієї мети поставлено такі дослідницькі завдання: висвітлити інтереси КНР у Центральній Азії і заходи, спрямовані на їх реалізацію, з'ясувати сфери і напрямки взаємодії Китаю з регіональними державами у 1992-1997 рр. на двосторонньому і багатосторонньому рівнях, оцінити результативність такої політики. В основі методології дослідження регіональний підхід, а також критичний аналіз джерел, проблемно-хронологічний, історично-генетичний і компаративний методи.

У кінці ХХ ст. Китайська Народна Республіка розвивалася у напрямку «реформ і відкритості для зовнішнього світу», проголошеному на третьому пленумі 11-го скликання ЦК КПК в грудні 1978 р. Для 1980-х рр. було характерне деяке зближення між КНР і США після встановлення між ними дипломатичних відносин з січня 1979 р. В кінці 1980-х рр. відбулася також нормалізація відносин КНР з СРСР. Після його розпаду перед Пекіном поставало завдання налагодження відносин з пострадянськими країнами, передусім тими, з якими він мав спільні кордони. Це були Росія, Казахстан, Киргизстан і Таджикистан. Виникла також потреба вироблення політики Китаю щодо цього регіону, вплив Росії на який після розпаду СРСР суттєво послабився. Це створювало для Китаю нові можливості, але водночас і загрози через актуалізацію проблем,